

Kolumbovo jaje

O VIŠEGENERACIJSKOM STANOVANJU I TURIZMU

Ja imam lijepi stan. Moj stan je u jednoj velikoj novoj kući. Prve su to rečenice u domaćoj zadaći protagonistkinje i naratorice dokumentarno-igranog filma Zvonimira Berkovića *Moj stan* iz 1963. To je desetljeće obveznog socmodernističkog optimizma i njegovih inačica, poput mladenačkog idealizma, ishodište praksi svakodnevice kakve danas poznajemo, uključujući one stambene. Obitelj protagonistkinje tipična je zagrebačka obitelj – oženjeni heteroseksualni par s dvoje djece, poslušnom djevojčicom i nestašnim *boys will be boys* dječakom (*Mama, tata i ja smo dobri, Veljko nije dobar, upozorit će nas djevojčica*). Tipična zagrebačka obitelj ostvaruje svoje pravo na stan i na valu prekosavske urbanizacije iz podstanarske sobe građanskog stana u Donjem gradu seli u novi vlastiti stan (u društvenom vlasništvu).

Susret s normama moderne kulture stanovanja naratorica opisuje ovako: *Imamo dvije lijepo slatke male sobe, kao za lutke. Svake subote mi u kući prevrnemo sve stvari jer još uvijek nismo našli takav raspored da nam sve stane, a da se još i može proći. Jednog dana naći ćemo Kolumbovo jaje, pri čemu je Kolumbovo jaje rješenje za novi stan.*

MIRA STANIĆ Potpomognuta s tri desetljeća nepostojanja ikakve stambene politike, ova slikovita 14-minutna minijatura još uvijek precizno prokazuje osnove našeg suvremenog poimanja stanovanja. Ključno je pritom uvidjeti kako je prividno egalitarno i revolucionarno stambeno pravo evoluiralo iz arhitektonske strategije pružanja stambene sigurnosti velikom dijelu populacije u tehnologiju moći koja je izjednačila ne samo ideju doma s obitelji već i ideju prava na stan s heteronormativnom nuklearnom obitelji¹ osnažujući patrijarhalne vrijednosti braka i prokrea-

¹ Žena bez nuklearne obitelji naprosto ne može zadovoljiti liste kriterija za distribuciju stanarskog prava.

cije. Društveni urbanistički i stambeni razvoj u socijalističkoj je Jugoslaviji, posebice s okretanjem socijalizma tržištu, bio kompatibilan s individualističkim diskursima modernosti.² Individualno, privatno građeno stanovanje razvija se paralelno s kolektivističkom vizijom prava na stan te se u periferijama gradova ugrađuje u matrice izgrađene okoline kao legitimno pravo radnika da ispune vlastite individualne interese, a sustav gradnje gotovo da je bio uređen nekom vrstom društvenog ugovora. Gradilo se solidarno, amaterski, dulji niz godina. Taj oblik gradnje dobrim je dijelom ostao ruralan i utemeljen u patrijarhalnim obrascima, no istovremeno snažno obojen idejom socijalističke modernosti – gradilo se zahvaljujući vještinama koje su radnici stekli na novim radnim mjestima, koristilo se jeftinim kreditima dobivenim zahvaljujući načelu radničkog samoupravljanja, isticala se kolektivna priroda procesa gradnje. Gradnja individualnih kuća nije devijacija od ideje socijalističkog življenja, već nastavak mita o boljoj budućnosti. Upravo taj mit, potpomognut osjećajem nesigurnosti zbog stalne stambene krize (kriza dostupnosti koja metamorfozira u krizu priuštivosti), razlog je zbog kojeg se gradilo i još uvijek gradi nešto više od mogućeg.

Brisanje svega osim nuklearne obitelji kao temeljne društvene institucije te mit o linearnom modernističkom napretku koji opstaje unatoč gotovo permanentnoj socioekonomskoj krizi i jednim od najnižih životnih standarda u okvirima Europske unije, ideološka su osnova i današnje tipologije višegeneracijskog stanovanja.

² Pieter Troch, 2019. *Of Private and Social in Socialist Cities: The Individualizing Turn in Housing in a Medium-Sized City in Socialist Yugoslavia*. *Journal of Urban History*.

PRIVIDNO EGA-LITARNO I REVOLUCIONARNO STAMBENO PRAVO EVOLUIRALO JE IZ ARHITEKTONSKE STRATEGIJE PRUŽANJA STAMBENE SIGURNOSTI VELIKOM DIJELU POPULACIJE U TEHNOLOGIJU MOĆI

Tradicija različitih vrsta združenih obitelji u Hrvatskoj prisutna je u kontinuitetu. Potvrđuje to i zastupljenost te slike u lokalnom popkulturalnom imaginariju. Od zabavne glazbe 80-ih godina prošlog stoljeća (svi pamtimo riječ *Zidam kuću trokatnicu, miješam malter, motam žicu*, a čak se i u tom kultnom, tri desetljeća starom hitu grupe Magazin javlja lik punice protagonista, nositeljice potencijala suživota, okupacije bar jednog teško izgrađena kata koji bi u protivnom bio višak) do recentne književnosti (Jurica Pavičić inspiraciju za svoj roman *Žena s drugog kata* iz 2015. nalazi upravo u slici mediteranskih višegeneracijskih kućanstava koja žive kat nad katom u zajedničkim kućama).

Po udjelu višegeneracijskih obitelji u zemljama Europske unije pred Hrvatskom prednjači samo Poljska. U istom tom geografskom okviru mladi u Hrvatskoj prednjače kad je u pitanju prolongacija odlaska iz roditeljskog doma. Ta statistika obuhvaća i sociološki fenomen tzv. *bumerang generacije* – mladih, koji se i nakon privremenog osamostaljivanja (za vrijeme studija, prvog posla i sl.), zbog loših ekonomskih uvjeta, visoke nezaposlenosti, nepostojanja stambene politike ni priuštivog stanovanja vraćaju u roditeljski dom te postaju dijelom višegeneracijskih obitelji, najčešće pritom potvrđujući trend visoke socijalne repro-

dukcije, tj. niske socijalne prohodnosti. Međutim, hrvatsko se kućanstvo prepolovilo (2,7 članova prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011.) u odnosu na ono s početka prošlog stoljeća kada je prosječno imalo 5,5 članova, što je najčešće značilo 3 generacije. Ono što se mijenja s modernizacijom jest da je proširena ili višegeneracijska obitelj svojevrsna fikcija jer se gradi od modula nuklearnih obitelji povezanih krvnim srodstvom i (najčešće vanjskim) stubištem.

Ako taj isti broj 2,7 iskoristimo uz brojku od 826 849 predanih zahtjeva za legalizaciju, suočit ćemo se s mogućnošću da više od polovine hrvatskih kućanstava živi u nelegalno izgrađenim, nadograđenim ili rekonstruiranim zgradama, za koje pri njihovoj gradnji i rekonstrukciji nije postojala adekvatna dokumentacija ili se ona pri realizaciji zahvata nije poštivala, kako grupa arhitekata mlađe generacije³ sugerira u svom radu *Suvremena hrvatska arhitektura*, ili ipak nešto vjerojatnijim scenarijem da većina apartmanske izgradnje pripada tim kategorijama.

Područje preklopa između neregulirane gradnje, suvremenih inačica višegeneracijskog stanovanja i apartmanske izgradnje široko je, a karakteriziraju ga dvije osnovne tipologije. Prva je prostorno razgranati volumen koji se širi na svaki neosvojeni komadić, u dubinu, u visinu, čak i u tlo. Druga je banalno, vremenski ekstenzivno nizanje kata za katom, od kojih je svaki zasebna stambena jedinica. Za obje vrijedi da su neartikulirano prevelike, uvijek veće no što budžet dopušta ili sadašnje potrebe traže, i zbog toga u perpetualnom stanju nedovršenosti sve do točke maksimal-

nog prostornog iscrpljivanja. Obje proždiru vanjski prostor, izbjegavaju svaki odnos prema njemu, već ga ugrađuju u sebe. Taj je proces zapravo uspostavljanje odnosa s neposrednom okolinom i s mogućnošću ili u ovom slučaju nemoćnošću zajedništva, kako unutar kuće tako i među susjedima.

Lonely Planet, franšiza izrazito popularnih turističkih vodiča, 2014. godine obilježavala je Međunarodnu godinu obitelji objavivši na svom internetskom portalu članak o 10 tipova smještaja u kojima ćete se osjećati baš kao kod kuće. Jedan od tipova živopisno su opisane *room-ladies*, gos-

ONO ŠTO SE MIJENJA S MODERNIZACIJOM JEST DA JE PROŠIRENA ILI VIŠEGENERACIJSKA OBITELJ SVOJEVRSNA FIKCIJA JER SE GRADI OD MODULA NUKLEARNIH OBITELJI PVEZANIH KRVNIM SRODSTVOM I (NAJČEŠĆE VANJSKIM) STUBIŠTEM

pođe i bake s natpisima *zimmer frei*, surogat majke za vrijeme vašeg godišnjeg odmora. Iako su u ovom trenutku *room-ladies* ipak više mit o Jadranskoj magistrali (koji govori o lokalnoj inačici *Airbnbja* prije *Airbnbja*) nego stvarnost, ovo izjednačavanje turističkog smještaja

s toplom majčinskom figurom potvrđuje snažnu kompatibilnost suviška prostora patrijarhalno označenih neispunjenih domova za sljedeće generacije i apartmanskog turizma. Ne čudi što se za takav tip turizma lokalno uvriježio upravo naziv obiteljski turizam. Izrazita kompatibilnost s *zimmer frei* ekonomijom, gdje

³ Sekulić, Damir; Manger, Morana; Giovanelli, Srđan. 2014. *Suvremena Hrvatska arhitektura*. 32. Salon mladih. Zagreb

turizam postaje plan B za prostorni surplus, bilo da se odvajanje ili povratak potomaka još uvijek iščekuje ili se taj suživot, zahvaljujući dovoljnoj ekonomskoj emancipaciji, emigraciji ili sl., ipak neće dogoditi, osnova je opstanka pseudotradicije višegeneracijskog stanovanja u Hrvatskoj.

Proces legalizacije dodatno je pridonio uspostavljanju takve prakse kao konstante naše izgrađene okoline i kulture građenja, ne samo okamenjujući fizičku stvarnost divlje gradnje nego i uvodeći zakonski okvir koji je taj proces označio kao legitiman pristup gradnji, stavljajući fokus na izgrađeni volumen (koji se direktno preveo u volumen priljeva u državnu blagajnu) i ne preispitujući kvalitetu života kakvu on gradi, unutar i izvan sebe. Na krilima izreke *Moja kućica, moja slobodica* ovakva stambena kultura ne samo da opstaje nego prevladava, no dok volumen kućice buja, sloboda je sve neuvjerljivija, egzistira još jedino u uporno pogrešno prevedenoj sintagmi *free apartments* (nasljednici jezično spretnije *zimmer frei*).

Uz nevjerojatno snažan naglasak kaskapitalističkog sustava na nezavisnost i privatnost gotovo smo ne primjećujući zajednicu izbacili iz naših života. U tom je kontekstu nuklearna obitelj antisocijalni mehanizam koji nas izolira od drugih (pa makar oni živjeli kat iznad nas). Dnevna soba izgubila je javni karakter salona, *famillistèrea* iz 1865., realizirana uspješna verzija Fourierova *phalanstèrea* zaboravljena je, kao i recentniji i neposredniji pokušaj promišljanja kolektivnog u suživotu – berlinska *Kommune 1*. Konglomerat povezanih prostorija bez jasnih funkcionalnih odrednica, karakterističan za srednjo-

vjekovne kuće, u modernoj je kući zamišljen kompozicijom funkcionalno specijaliziranih prostora koji odgovaraju određenom članu obitelji ili specifičnom trenutku u dnevnoj obiteljskoj rutini (poput objeda npr.), smanjujući prostore neočekivanog, smanjujući kapacitete transformabilnosti, smanjujući pozitivno socijalno trenje. Averzija prema slobodi, otvorenosti i neodređenosti stambenog prostora recentna je misao.

Jednako kao što Kolumbo nije otkrio Ameriku, već je zalutao na *Turtle Island* (*Isla Tortuga*, Otok kornjača), gdje je prvi svijet postojao davno prije kolonizator-

skog nasilja, ne postoji lako rješenje ove teške zagonetke. No rješenje za novi stan, koji je sve izvjesnije i sve češće permanentno privremen, sigurno se ne nalazi u ponavljanju postojećih stambenih paradigmi ni povećavanju stambenih površina. Početak jednostavnog

IZRAZITA KOMPATIBILNOST S ZIMMER FREI EKONOMIJOM, GDJE TURIZAM POSTAJE PLAN B ZA PROSTORNI SURPLUS, OSNOVA JE OPSTANKA PSEUDOTRADICIJE VIŠEGENERACIJSKOG STANOVANJA U HRVATSKOJ

rješenja kompleksnog problema mogao bi se nazirati u konceptu *arhitektonske bihevirologije* kakav predlaže japanski arhitekt Yoshiharu Tsukamoto (Atelier *Bow-Wow*), fokusirajući se upravo na način na koji arhitektura nastaje, reproducira se, živi, dijeli i usmjerava unutar zajednice. Pritom je jedan od osnovnih načina promatranja arhitekture genealogijski, pri čemu se novi sklop arhitektonskog po-

našanja pokušava dokučiti iz evolutivnih obrazaca prethodnih generacija. Fenomen dekonstrukcije patrijarhalno tradicionalne kuće za nuklearnu obitelj snažno je prisutan upravo u starom japanskom društvu, a jedan od najikoničnijih primjera alternativnog mikrokolektivnog stanovanja jest kuća Moriyama Ryuea Nishizawe iz 2005. godine, gdje se rahli prostor kolektivnih susreta grana između i iznad 10 mikrorezidencijalnih kubusa testiraju-ći istovremeno gostoljubivost i potrebu za intimnošću/privatnošću. To je stambena arhitektura koja gleda onkraj jedinica nuklearne obitelji.

Petnaest godina kasnije, 2020. godine u obiteljskom je turizmu u Hrvatskoj 29 tisuća kreveta više nego prošle godine. Uz poreznu politiku u kojoj su privatni iznajmljivači povlašteni (izrazito nizak paušal,

**KONGLOMERAT
POVEZANIH
PROSTORIJA
BEZ JASNIH
FUNKCIONAL-
NIH ODREDNI-
CA, U MODER-
NOJ JE KUĆI
ZAMIJENJEN
KOMPOZICIJOM
FUNKCIONALNO
SPECIJALIZIRA-
NIH PROSTORA,
SMANJUJUĆI
PROSTORE NE-
OČEKIVANOG**

prihoda, a jednako tako i činjenica da je čak i pandemijsko ljeto 2020. u kontekstu turizma *spašeno*. Iza tih brojeva krije se mnogo već dobro poznatih negativnih

nepostojeći porez na nekretnine) te sve bolje distribucijske kanale (*Booking, Airbnb*), taj trend teško da će skrenuti u silaznu putanju. Pokazuju to različiti simpoziji i radionice lokalnih uprava, poput one Varaždinske županije naziva *Od Zimmer Frei do Airbnb-a – Vaša kuća, vikendica i stan kao izvor*

posljedica (npr. činjenica da zbog prevlasti apartmanskog smještaja Hrvatska ostvaruje 67 % manje prihode po međunarodnom noćenju od europskog prosjeka, uz izrazito opterećenje infrastrukture i prostora), a oni prije svega djeluju kao najsnažniji disruptivni faktor lokalne svakodnevice – uzrokuju porast cijena stanova i najamnina, iseljavanje stanovništva iz gradskih jezgri i pretvaranje istih u kulise *stvarnijih od stvarnog* turističkih doživljaja.

Da se trenutno nalazimo u posebno bitnom i fragilnom trenutku, pokazuje nam iskustvo iz 2008., kad se na globalnoj razini upravo stimulacijom rasta turističke industrije koristilo kao ključnim mehanizmom šireg ekonomskog oporavka i osnovnom podrškom globalnom kapitalističkom sustavu.⁴ Sličan scenarij može se očekivati i nakon tekuće krize uzrokovane globalnom pandemijom koronavirusa (već postoje snažni zahtjevi za porezne olakšice i umanjivanje/ukidanje regulative vezane uz zahtjeve održivosti), što bi ne samo stopiralo sve napore u smjeru održivog razvoja turizma već ih i preokrenulo. Trenutak je to da se promijeni paradigma razgovora o prekomjernoj turistifikaciji (engl. *overtourism*). Umjesto da se razgovara o primjerenom broju turista, nužno je da se pitanje turističkog razvoja repolitizira te da se na tragu principa odrasta testiraju novi modeli turističkog menadžmenta koji nisu ovisni o kontinuiranom rastu, koji zahtijevaju sustavnu reviziju uspostavljenih institucija i modela življenja, a započinju negdje s postkapitalizmom.

Tsukamoto vjeruje da bismo fokuse stanovanja trebali usmjeriti zajedničkim i

⁴ Fletcher, Robert. 2011. *Sustaining Tourism, Sustaining Capitalism? The Tourism Industry's Role in Global Capitalist Expansion*. *Tourism Geographies*, 13 (3).

**UZ NEVJERO-
JATNO SNAŽAN
NAGLASAK
KASNOKAPI-
TALISTIČKOG
SUSTAVA NA
NEZAVISNOST
I PRIVATNOST
GOTOVO SMO
NE PRIMJEĆU-
JUĆI ZAJEDNI-
CU IZBACILI IZ
NAŠIH ŽIVOTA**

kolektivnim aspektima te umjesto podjele grada na ulice, trgove i kuće, stvarati nove zone – kuće koje su gradovi u malom, gdje se djeca iz nekoliko domova mogu igrati u zaštićenom dvorištu, gdje umirovljenik i freelance grafički dizajner mogu

postati surogat-obitelj za dijete zaposlene majke, udovca/icu ili posjetitelje⁵, turisti novog doba. Reimaginacija turizma, reimaginacija stanovanja, zapravo je novo promišljanje grada. Grad je primarno socijalan, rezervoar svega zajedničkog i proizvod svih naših društvenih i kulturnoloških odnosa, isključiv, ali rastezljiv i propusan, mjesto borbe i otpora. Grad, kakav sugerira Tsukamoto, bio bi grad izgrađen oko nove kulture postobiteljske gostoljubivosti u kojem bi zasigurno i pravi veliki stol iz *stare, ružne kuće*, kako ju protagonistica filma *Moj stan* naziva, našao sasvim novu namjenu. ■

⁵ Tsukamoto, Yoshiharu. 2012. *Fourth-Generation Houses and Void Metabolism*. Arch+ 208.